

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА, ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ Й ЕТНОЛОГІЇ

УДК 930.85(477):316.722

Олена ЖУКОВА
(Харків)

Методологічні проблеми створення ансамблевих музеїв як одного з напрямів музеєфікації історико-культурних пам'яток в Україні

Історико-культурна спадщина України як складова загально-світового історико-культурного надбання, вирізняється значної кількістю об'єктів, типологічним і видовим розмаїттям. Не зважаючи на всебічний сплеск зацікавленості, що фіксується останнім часом до власного історико-культурного надбання, стан більшості пам'яток не відповідає умовам їх збереження.

Оскільки більша частина об'єктів історико-культурної спадщини України знаходиться в руїнах, то рівень їх використання дуже низький. Подібні пам'ятки практично не підлягають новому функціональному пристосуванню, тож єдиним ефективним методом їх залучення до сучасного життя є музеєфікація. На сьогодні музеєфікація розглядається як комплекс заходів з пристосування пам'ятки до екскурсійного відвідування, тим самим перетворюючи її на об'єкт екскурсійного показу.

Враховуючи типологічне та видове розмаїття нерухомих пам'яток історії та культури, їх різні рівень збереженості, величину історико-культурної цінності та місця розташування, стає зрозумілим, що музеєфікаційні процеси мають широку варіативність. Одним із напрямів музеєфікації є створення ансамблевих музеїв на території пам'ятки.

Ансамблеві музеї – це музеї, які будуються не на колекціях предметів, що мають музейну цінність, а на музеєфікованих ансамблях нерухомих пам'яток історії та культури (переважно – архітектурних, які без належного використання здатні приходити до занепаду та руйнуватися). В такому разі пам'ятка – це головний, іноді – навіть єдиний об'єкт зберігання ансамблевого музею, його експонат-оригінал. Функцію документ-

тування такі музеї виконують шляхом збереження чи відтворення ансамблю нерухомих пам'яток і властивого їм оточення [1].

Сприйняття історико-культурної пам'ятки в якості музейного об'єкту забезпечує її найбільш повноцінне побутування, формує особливе ставлення до неї і обумовлює включення пам'ятки в живу тканину культури.

Тож мета даного дослідження – виокремити особливості ансамблевих музеїв як на пряму музеєфікації історико-культурних пам'яток; дослідити проблеми створення ансамблевих музеїв в Україні шляхом аналізу вітчизняного досвіду музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини.

Особливості побудови ансамблевих музеїв на основі музеєфікації історико-культурних пам'яток до цих пір не знайшли відображення в науковій літературі. Так само практично немає спеціальних робіт, присвячених науковим питанням ансамблевих музеїв як одному з напрямків музеєфікації.

Питання музеєфікації архітектурних пам'яток і, відповідно, створення ансамблевих музеїв як одного з її напрямів зачіпаються в узагальнюючих теоретичних працях з музеєзнавства (Е.Д. Добровольська, М.Т. Майстровська, О.О. Мішура, О. Соустін, Т.Ю. Юренєва) [2].

Питання створення експозицій ансамблевих музеїв порушені авторами робіт з питань музеєфікації архітектурних пам'яток О.Ф. Барановою, О.С. Давидовою, С.В. Карповим [3]. Але вивчення специфіки створення музейних експозицій у ансамблевих музеях не увійшло до сфери наукових інтересів теоретиків музейної справи.

На жаль, більша частина згаданих робіт належить до російського музейництва. В Україні особливості ансамблевих музеїв як напряму розвитку музейної мережі майже не розглядаються, а сам термін “ансамблеві музеї” відсутній у багатьох роботах широкого профілю в галузі музеєзнавства та пам'яткознавства.

Теоретичні дослідження в галузі музеєфікації в Україні лише розпочинаються. Окремі аспекти побудови експозицій у ансамблевих музеях порушені в роботах працівників Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України – В. Ієвлевої, О. Сердюк, Е. Градун [4].

Результатом такого становища стало викривлення ідеї ансамблевих музеїв, вузька поширеність реалізації цього напряму музеєфікації на території України. І це при тому, що існують тисячі пам'яток, які можна залучати до сучасного життя саме з цим напрямом.

Тож на сьогодні існує необхідність теоретичного осмислення особливостей побудови ансамблевих музеїв, розробки їх концепції.

На сьогодні практика побудови ансамблевих музеїв на основі історико-культурних пам'яток визнана міжнародним співтовариством як перспективний напрям музеєфікації. Для ансамблевого музею історико-культурна пам'ятка є головним експонатом, музей створюється для її збереження, відтворення притаманного їй оточення та якнайповнішого розкриття інформаційного потенціалу, закладеного в будь-якому історико-культурному об'єкті [5].

Не менш важливо й те, що ансамблеві музеї залучають до музейної мережі історико-культурні пам'ятки – навіть ті, яким важко знайти пристосування у сучасному світі.

На відміну від колекційного музею, створення якого потребує вкладення значних коштів на реставрацію будівель та їх подальше пристосування до музейних функцій, збір

Національний історико-культурний заповідник “Качанівка”. Інтер’єр палацу Тарновських (угорі)
Експозиція музею “Добраничівська стоянка” (внизу)

* Решту ілюстрацій до статті див. на звороті останньої сторінки обкладинки даного випуску збірника

і організацію належного збереження музейних колекцій, ансамблевий музей відкриває більш широкий дієвий простір, заснований на іншій музейній концепції.

В умовах, коли більшість пам'яток знаходиться в напівзруйнованому стані й не можуть бути функціонально адаптованими до сучасних умов, музеєфікація шляхом створення ансамблевих музеїв здатна вирішити проблеми їх збереження та відповідного використання.

Україна має достатній історико-культурний потенціал для створення музеїв ансамблевого типу. Насамперед це значна кількість видатних археологічних об'єктів, пам'яток історії, садово-паркового мистецтва та архітектури (особливо пам'яток фортифікаційної та садибної архітектури), що давно вже потребують уваги та забезпечення екскурсійного обслуговування. Останнім часом ці об'єкти знаходяться в центрі уваги науковців, представників сфери охорони пам'яток, громадськості, але доля їх досі не вирішена, вони так і не отримали належного соціокультурного використання, як того вимагає статус пам'ятки.

Світова практика побудови ансамблевих музеїв демонструє широкий набір методів. Це садиба-музей з відновленням усіх взаємозв'язків між елементами комплексу; археологічний комплекс і різноманітні археодрами; історико-культурний парк, у якому всі елементи консервуються в тому стані, в якому перебувають; екомузей, що залучає до збереження історико-культурної спадщини місцеве населення. Це й музей відновленої пам'ятки, де головним демонстраційним моментом є процес відтворення складових елементів архітектурного комплексу із залученням до нього музейних відвідувачів у межах спеціально розроблених програм [6].

Вітчизняна практика музеєфікації історико-культурних пам'яток свідчить про те, що форма ансамблевого музею в Україні майже не поширена. Не зважаючи на значну кількість історико-культурних пам'яток, музеї в них створюються переважно за колекційним типом.

Традиційний для України напрям пристосування архітектурних пам'яток до музейних функцій всього лише використовує внутрішні об'єми для розміщення колекційних музеїв. Така практика суперечить принципу побудови ансамблевих музеїв, бо не здатна розкрити історико-культурний вміст об'єкту, призводить до спотворення історико-культурного обліку пам'яток, викривлення самої ідеї ансамблевого музею і, найголовніше, залишає без сучасного раціонального використання безліч пам'яток, які неможливо пристосувати під виконання музейних функцій. Прикладом слугують Ужгородський замок із історико-краєзнавчим музеєм в Ужгороді, Чорна кам'яниця з історичним музеєм у Львові, Вороновицький палац з музеєм авіації на Вінниччині, Меджибізький замок із музеєм голодомору на Хмельниччині.

Враховуючи, що більшість об'єктів історико-культурної спадщини України знаходиться в напівзруйнованому стані, а то й у вигляді фрагментів руїн, використання їх під колекційні музеї стикається з низкою проблем, починаючи від реставрації з пристосуванням до музейних функцій, пошуком або купівлею оригінальних експонатів, закінчуючи фінансуванням музейної діяльності.

Не зважаючи на невизначеність питання побудови ансамблевих музеїв, у вітчизняній музейній справі цей напрям все ж потроху просувається, що дозволяє говорити про перспективи його розвитку.

Аналізуючи наявний досвід, слід зазначити, що ансамблеві музеї створюються за двома напрямками: музеєфікація пам'яток, що знаходяться в задовільному технічному стані з побудовою внутрішніх експозицій і музеєфікація об'єктів, що дійшли до сучасності у вигляді руїн з побудовою експозицій під відкритим небом.

Одним із найбільш давніх музеїв цього типу є палацово-парковий ансамбль садиби Тарновських у складі історико-культурного заповіднику “Качанівка”, в якому поступово створюється експозиція, побудована за ансамблевим методом.

У музеї “Київська фортеця” створена своєрідна експозиція просто неба, а всі елементи комплексу пристосовані до екскурсійного відвідування.

Найбільш яскравим прикладом побудови ансамблевих музеїв є музей “Чинадієвський замок” на Закарпатті. Головне його завдання – реконструювати на документальній основі правдиву реальну обстановку, характерну для цього замку в конкретний історичний період, представити історію функціонування пам'ятки та її зв'язки з минулими історичними епохами та видатними особистостями, пов'язаними з нею. Використані для цієї мети новобудови, відтворення, окремі рішення експодизайну своїми зовнішніми формами, кольором і матеріалами наповнили внутрішній зміст пам'ятки відповідною атмосферою, “оживили” її.

У вітчизняній практиці музеєфікації історико-культурних об'єктів існують не менш цікаві приклади створення ансамблевих музеїв на основі археологічних пам'яток.

Один із таких – музей “Фортеця Фуна” в Криму. Зараз Фуна – одна з фортець XV ст., що входили в систему укріплень князівства Феодоро – являє собою купу каміння з окремими вцілілими архітектурними фрагментами, оскільки практично повністю була зруйнована під час одного з кримських землетрусів. На території пам'ятки створена своєрідна експозиція просто неба. Її експонатами є не лише стародавня кладка, бійниці, залишки кімнат, але й усі предмети, що були знайдені під час археологічних розкопок на території пам'ятки.

Інший приклад – музей “Добраничівська стоянка”, створений у 1997 р. на місці розкопок стоянки первісних людей періоду пізнього палеоліту (12 тис. років тому). В музеї у первісному вигляді експонуються залишки четвертого господарського комплексу. У вітринах музею виставлені для показу знаряддя праці первісних людей, речі побуту жителів стоянки.

Аналізуючи створення ансамблевих музеїв як напряму музеєфікації історико-культурних пам'яток в Україні, слід зазначити, що існує ціла низка проблем, які гальмують поширення цього напряму.

Однією з головних є невіршеність питання експозиційного будівництва ансамблевих музеїв. Якщо звернутися до теорії музезнавства, в ансамблевому музеї – на відміну від колекційного – експонатом-оригіналом є сама пам'ятка і її складові елементи (форми, образ, стіни, будівельний матеріал, будівельна техніка), через які проявляються властивості історико-культурного об'єкту та реалізуються його функції. Відповідно, внутрішнє наповнення покликане розкрити інформаційний потенціал, реконструювати на документальній основі типову для певної епохи обстановку. Для ансамблевого музею експозиція – це специфічний вид мовлення, за допомогою якого пам'ятка здатна “розмовляти”, найбільш повно розкривати закладений у ній зміст. Але з іншого боку, наявність внутрішніх предметних експозицій не обов'язкова, оскільки форми й образ пам'ятки є головним елементом музейного показу [7].

На жаль, досі остаточно не пророблена методика побудови ансамблевих музеїв, оскільки вітчизняні музеєзнавці та пам'яткознавці приділяють недостатньо уваги цьому напрямку музеєфікації. І це при тому, що існує величезний досвід музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини шляхом створення на їх основі ансамблевих музеїв не лише в європейських країнах (численні замки-музеї, палаци-музеї, музеї-храми та музеї-монастирі, музеї-пам'ятники, музеї-парки, археологічні музеї на базі відповідних пам'яток тощо), але й у найближчих сусідів на пострадянському просторі. Наприклад, в Російській Федерації музеєфікація численних палаців, старовинних дворянських садиб відбувається шляхом створення на їх основі ансамблевих музеїв (музей "Садиба князів Голіциних "Влахернське-Кузьминки", музей-садиба І. Рєпіна в Здравнево, музей "Архангельське", музей "Палацово-парковий ансамбль в Кусково", музей "Палацово-парковий ансамбль в Остафьево", музей "Царська садиба в Ізмайлово", музеї-палаци Санкт-Петербурга й інші).

На нормативно-законодавчому рівні також не пророблене питання організації та функціонування ансамблевих музеїв як напрямку музеєфікації історико-культурних пам'яток. Від державних музеїв, підпорядкованих місцевим управлінням культури й туризму, вимагають додержання основних методичних вимог, характерних для функціонування колекційних музеїв (формування колекцій та робота з ними, на той час як пам'ятка розглядається не як об'єкт самостійного показу, а лише як місце розташування музейних експозицій). Натомість приватним музеям дуже складно отримати об'єкт історико-культурної спадщини для її подальшої музеєфікації шляхом створення ансамблевого музею, оскільки це не підтримано нормативно-законодавчою базою.

Загалом, історично склалося, що вітчизняна музейна традиція віддає перевагу все ж таки колекційним музеям. І в практиці музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини в Україні зустрічаємо переважно пристосування пам'яток під музейні функції – замок Острожських із краєзнавчим музеєм в Острозі, Олеський замок із колекцією художнього музею, замок Любарта з низкою тематичних музеїв у Луцьку тощо.

Таким чином, у вітчизняній пам'яткоохоронній справі досі не осмислене значення для збереження та використання пам'яток такого напрямку музеєфікації як створення ансамблевих музеїв. З одного боку – це більш простіша форма, ніж колекційна, бо музей створюється навколо пам'ятки, що є фондами, предметом дослідження й головним експонатом заразом. З іншого боку – поширення саме ансамблевих музеїв здатне врятувати та надати нового змісту багатьом пам'яткам України, що руйнуються, не мають сучасного пристосування, залишаються без уваги та невідомими для науковців, широкої громадськості, іноземних туристів і всіх тих, хто цікавиться історією та пам'ятками України.

На сьогодні перед ансамблевими музеями існує широкий простір реалізації, обумовлений наявністю значної кількості пам'яток, що потребують збереження й відповідного соціокультурного використання. Тож дослідження цього напрямку завжди будуть перспективними.

Джерела та література

1. Юрєнева Т.Ю. Музееведение : Учеб. для высшей школы / Т.Ю. Юрєнева. – М. : Академический Проект, 2003. – С. 120.

2. *Добровольская Э.Д.* Музеефикация памятников архитектуры: Теория и практика / Э.Д. Добровольская // Музейное дело и охрана памятников: Обзор информации. – Вып 1. – М. : НИО “Информкультура”, 1989. – С. 124–138; *Майстровская М.Т.* Музейная экспозиция и памятник / М.Т. Майстровская // Музееведение. На пути к музею XXI века : Сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 112–125; *Мишура О.О.* Музеефикация памятников архитектуры / О.О. Мишура // Кафедра I. Материалы научно-практической конференции “Музей в храме-памятнике”. – СПб., 2005. – С. 97–104; *Соустин А.* К вопросу о приспособлении памятников архитектуры под музей / А. Соустин // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры : Сб. науч. тр. – М. : НИИК, 1982. – С. 8–18; *Юренева Т.Ю.* Вказана праця. – 560 с.
3. *Баранова О.Ф.* К вопросу построения экспозиции в музеях дворцах- усадьбах и специфика их научной пропаганды / О.Ф. Баранова // Музей. Художественные собрания СССР. – Вып. 4. – М., 1983. – С. 6–9; *Давыдова А.С.* Вопросы сохранения и использования интерьеров памятников архитектуры в музейных целях / А.С. Давыдова // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры : Сб. науч. тр. – М., 1975. – С. 21–76; *Карпов В.* Памятник архитектуры как объект музеефикации / В. Карпов // Актуальные проблемы советского музееведения : Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 40–49.
4. *Левлева В.П.* Методичні рекомендації щодо музеефікації нерухомих пам’яток науки і техніки / В.П. Левлева // Праці НДІ пам’яткоохоронних досліджень. – 2008. – Вип. 2. – С. 14–28; *Сердюк О.* Музеефікація комплексних пам’яток / О. Сердюк, Е. Градун // Праці НДІ пам’яткоохоронних досліджень. – 2009. – Вип. 3. – С. 43–68.
5. *Майстровская М.Т.* Музейная экспозиция и памятник / М.Т. Майстровская // Музееведение. На пути к музею XXI века : Сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 115.
6. *Дукельский В.Ю.* Памятники истории и культуры в системе музейной деятельности / В.Ю. Дукельский // Памятниковедение: Теория, методология, практика : Сб. науч. тр. – М., 1986. – С. 39–49.
7. *Майстровская М.Т.* Вказана праця. – С. 117.

Жукова О.В. Методологічні проблеми створення ансамблевих музеїв як одного з напрямів музеефікації історико-культурних пам’яток в Україні

Досліджена діяльність вітчизняних ансамблевих музеїв як одного з напрямів музеефікації історико-культурних пам’яток, проаналізовані їх особливості. Розглянуті основні проблеми створення ансамблевих музеїв у сучасній Україні.

Ключові слова: ансамблевий музей, збереження історико-культурних пам’яток, інформаційний потенціал, музеефікація.

Жукова Е.В. Методологические проблемы создания ансамблевых музеев как одного из направлений музеефикации историко-культурных памятников в Украине

Исследована деятельность отечественных ансамблевых как одного из направлений музеефикации историко-культурных памятников, проанализированы их особенности. Рассмотрены основные проблемы создания ансамблевых музеев в современной Украине.

Ключевые слова: ансамблевый музей, сохранность памятников истории и культуры, информационный потенциал, музеефикация.

Zhukova O. V. Methodological problems of creating an ensemble of museums as one of the areas museumfication historical and cultural monuments in Ukraine

Investigated the activity of domestic ensemble as one of the areas museumfication historical and cultural monuments and analyzed their characteristics. The main problem of creating an ensemble of museums in contemporary Ukraine.

Key words: ensemble museum, preservation of historical and cultural monuments, information potential, transformation in the museum.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]